

Oběti programu nacistické „eutanázie“ – „akce T4“ z českých zemí

Kontext, kvantifikace a pietní připomínka

Iniciativa pro pietní připomínku a vytvoření Ústředního pietní místa pro oběti nacistického tzv. programu eutanázie („akce T4“) a „akce 14f13“ z území dnešní České republiky v památníku Pirna–Sonnenstein, Sasko.

(Kosmonoský kruh – neformální iniciativa pozůstalých, lékařů a historiků)

Historický kontext:

V letech 1939–41 probíhala na území Německa a vybraných okupovaných územích Evropy včetně dnešního území České republiky tzv. eutanázie (*Euthanasie*), nazývaná pachatelé také jako tzv. velká akce (*Großaktion*); obecně se ujalo pojmenování „akce T4“. Jednalo se o první masovou vraždu nacistického režimu. Byla iniciována přímo Adolfem Hitlerem a organizována německými stranickými a státními instancemi. Mimo tuto akci současně probíhala od srpna 1939 do konce druhé světové války odděleně eutanázie postižených dětí.

Cílem „akce T4“ bylo vyhlazení jedné skupiny zpravidla dlouhodobě hospitalizovaných a práceneschopných pacientů, kteří byli považováni za dědičně nemocné, respektive nevyléčitelné. Jednalo se především o duševně nemocné a tělesně postižené dospělé pacienty od zhruba 16 let věku. Na jaře 1941 se na nejvyšší úrovni nacistického Německa rozhodovalo rovněž o osudu českých ústavních pacientů (cca 13 000 osob) v protektorátu. Na jejich vyhlazení naléhal především K. H. Frank; nakonec se ale oběťmi „akce T4“ nestali. Od stejného období k nim ale ve zvláštním režimu „akce 14f13“ (*Sonderbehandlung 14f13*) přibyli vězni nacistických koncentračních táborů, mezi nimi i české národnosti, respektive židovského původu.

Vybraní pacienti byli 1940-1941 sváženi vlaky či zvláštními autobusy do celkem šesti likvidačních ústavů v Německu a Rakousku (Grafeneck, Brandenburg, Hartheim, Sonnenstein, Bernburg, Hadamar). V nich byli zavražděni oxidem uhelnatým v plynových komorách, jež byly za tímto účelem zvlášť vyvinuty. Pro české země se jednalo o někdejší psychiatrické ústavy Pirna–Sonnenstein (Sasko) a na zámku Hartheim (Horní Rakousy). Současně byli 1941–1943 v rámci „akce 14f13“ sváženi do likvidačních ústavů „eutanázie“ vězni nacistických koncentračních táborů a také oni zde byli zavražděni oxidem uhelnatým v plynových komorách.

Celkový počet obětí nacistického programu organizované eutanázie v rámci „akce T4“ z území Německa, Rakouska, severní Itálie, Slovinska, Polska a českých zemí činil za období leden 1940–srpen 1941 více než 70 000 osob. Celkový počet obětí „akce 14f13“ za období duben 1941–prosinec 1943 je v současnosti odhadován na 15.000–20.000.

Z českých zemí se oběťmi „akce T4“ stali pacienti především německé, ale také české a polské národnosti katolického a evangelického vyznání a pacienti židovští z někdejších zemských ústavů v odtrženém území (součást Říšské župy Sudety), konkrétně v Opavě, Šternberku a v Dobřanech. V případě pacientů židovského původu šlo o vůbec první oběti holocaustu z území dnešní ČR, které byly zavražděny v plynových komorách, avšak paradoxně zůstávají dodnes zcela neznámí. Doloženo je 23 osob židovského původu. Všechny německé, české, polské a židovské oběti zůstávají dodnes až na jednotlivé výjimky zcela neznámé.

Oběti tzv. akce 14f13 z řad bývalých československých státních občanů různé národnosti jsou dodnes, například na rozdíl od Polska, také až na jednotlivé výjimky zcela neznámé.

Počet obětí z území dnešní České republiky:

Přesné vyčíslení obětí „akce T4“ z území dnešní České republiky je vzhledem k jejímu charakteru poměrně svízelné. Podle nejaktuálnějších historických poznatků, založených zčásti na doložených číslech a jmenných seznamech, zčásti na kvalifikovaných odhadech, se jednalo minimálně o 1462, maximálně 1772 osob, z nichž 701 je doloženo jmenovitě. V likvidačním ústavu Pirna–Sonnenstein zahynulo z uvedeného celkového počtu 879 až 1189 duševně nemocných a handicapovaných. Počet zavražděných obětí z českých zemí v likvidačním ústavu na zámku Hartheim v Horním Rakousku je neznámý.

Neznámý je také dodnes počet obětí tzv. akce 14f13 z území dnešní České republiky.

Vedle „akce T4“ umírali v období 1939–1945 další pacienti v psychiatrických ústavech v Dobřanech, Kroměříži a v Opavě a také v Kosmonosích, který byl jako jediný ústav v protektorátu převzat do přímé německé správy. Kvůli špatnému zacházení, vyhladovění a podávání léků (jedů) zemřeli v uvedených ústavech další tisíce pacientů české, německé a židovské národnosti. Jejich celkový počet činí dle hrubých odhadů až cca 8 tisíc. Celkový počet obětí psychiatrických ústavů včetně obětí „akce T4“ z území předválečných českých zemí tak činí zhruba cca 8 až necelých 10 tisíc. Jejich paměť je do dnešní doby až na výjimky zcela zapomenuta.

S částečnou výjimkou obětí z „akce 14f13“ nebyly a nejsou do dnešní doby oběti z řad duševně a tělesně postižených z území dnešní České republiky bývalými československými a dnes českými úřady až na výjimky zahrnuty v žádné oficiální kategorii obětí nacismu z českých zemí (sic!!!).

Do kontextu výše uvedených událostí spadá i osud cca 600 pacientů z řad německých státních příslušníků, kteří se stali 1940-1941 také obětí programu „akce T4“, a kteří byli zavražděni převážně v plynové komoře likvidačního ústavu Pirna-Sonnenstein. Šlo o německé pacienty přeložené z německých (říšskoněmeckých) ústavů především do léčebny v Dobřanech v západních Čechách, odkud byli posléze transportováni na smrt do Pirny–Sonnensteinu. K těmto pacientům nemají němečtí kolegové včetně památníku Pirna–Sonnenstein žádné podklady. Pouze ví, že tito, pro ně anonymní pacienti, byli zavražděni převážně v Pirně–Sonnensteinu. Díky dokumentaci objevené v Čechách jsou nyní tyto, dosud anonymní, německé oběti „akce T4“, identifikovány a ztotožněny. Toto je velmi důležité nejen pro německé kolegy v památníku Pirna–Sonnenstein, ale také pro rodiny obětí, které dodnes nemají o osudu svých příbuzných žádné informace. Z české strany bude připraven jmenný seznam obětí a následně bude ve spolupráci s památníkem v Pirně–Sonnenstein a dalšími německými institucemi jejich osud náležitě připomenut na německé straně a to včetně případného informování jejich rodin.

Pietní připomínka – aktuální stav:

S výjimkou v listopadu 2023 odhalené pamětní desky dlouholetému poslanci čs. Národního shromáždění a odborářskému představiteli židovského původu Robertu Kleinovi (1885–1941), zavražděnému v likvidačním ústavu Pirna–Sonnenstein v noci ze 14. na 15. 7. 1941 v rámci akce 14f13, připomínka obětí nacistické „eutanázie“ z českých zemí neexistuje. Stejně tak neexistuje ani připomínka obětí tzv. akce 14f13 z řad vězňů koncentračních táborů pocházejících z českých zemí. Toto se týká jak území současné České republiky, tak i území současné Spolkové republiky Německo a současné Rakouské republiky (sic!!!).

Pamětní deska Roberta Kleina viz: (<https://www.stsg.de/cms/pirna/aktuelles/robert-klein-erhaelt-gedenktafel-der-gedenkstaette-pirna-sonnenstein>)

Pietní připomínka – náprava současného neutěšeného stavu:

Symbolickým datem pro pietní připomenutí zapomenutých obětí programu „akce T4“ i „akce 14f13“ z českých zemí je 9. až 12. prosinec 2025, kdy uplyne 85 let od prvních tří transportů pacientů psychiatrického ústavu v Opavě do likvidačního ústavu Pirna–Sonnenstein. Rok 2025 je současně rokem 80. výročí konce druhé světové války.

Celkem byly vypraveny z psychiatrického ústavu v Opavě do likvidačního ústavu Pirna–Sonnenstein tři transporty ve dnech 9., 10. a 12. prosince 1940 v počtu cca 370 osob. Uvedené likvidační transporty do plynové komory v likvidačním ústavu Pirna–Sonnenstein z prosince 1940 se uskutečnily o rok dříve, než byly zahájeny likvidační židovské transporty do vyhlazovacích táborů v okupovaném Polsku. Jedná se tedy o první likvidační nacistické transporty z českých zemí.

Prvním krokem pro pietní připomenutí zapomenutých obětí programu „akce T4“ z českých zemí bude pietní akt konaný 15. prosince 2025 v prostorách památníku Pirna–Sonnenstein za účasti zástupců české i německé strany. Navazujícím krokem bude v dalších letech vybudování ústředního pietního místa pro oběti programu „akce T4“ a „akce 14f13“ v památníku Pirna–Sonnenstein z českých zemí. To bude mít v budoucnu podobu buď venkovního památníku nebo pamětní desky, instalované v prostorách stávajícího památníku Pirna-Sonnenstein (<https://www.stsg.de/cms/pirna/startseite>). Současně bude pietně připomenut neblahý osud obětí nacistické „eutanázie“ v psychiatrických ústavech v Opavě, ve Šternberku a v Dobřanech a také v bývalém likvidačním ústavu v rakouském Hartheimu.

Touto připomínkou se současná Česká republika výslovně a důstojně přihlásí odkazu T. G. Masaryka o etickém humanitním základu československé státnosti, která v jasném kontrastu k nacistickému genocidiu vyniká právě ve vztahu ke zdravotně handicapovaným skupinám někdejších obyvatel českých zemí – bývalých československých státních občanů.

V současné době probíhají přípravy na pietní akt za účasti Kosmonoského kruhu–neformální iniciativy pozůstalých, lékařů a historiků a ve spolupráci s vedením památníku Pirna-Sonnenstein, který je součástí Nadace saských památných míst pro připomínání obětí politického násilí (Stiftung Sächsische Gedenkstätten zur Erinnerung an die Opfer politischer Gewaltherrschaft - <https://www.stsg.de/cms/index.php>). Datum uskutečnění pietního aktu je 15. prosince 2025 a to od 13.30 hod. Z České republiky se aktu zúčastní velvyslanec České republiky v Berlíně, zástupci Úřadu vlády ČR, zástupci oficiálních organizací osob s mentálním a tělesným postižením z České republiky, zástupci židovských kruhů, zástupci německé a polské menšiny v České republice, zástupci církví na úrovni Ekumenické rady církví v České republice a České biskupské konference, zástupci města Opavy a Akademie věd České republiky. Na obdobné úrovni se předpokládá zastoupení z německé strany a to nejméně na úrovni vedení Svazu saských památníků.

Pietní akt pro oběti programu „akce T4“ z českých zemí v památníku Pirna–Sonnenstein 15. prosince 2025 za účasti výše uvedených zástupců z České republiky a Spolkové republiky Německo resp. ze Saska bude po 85 letech prvním (sic!!!) důstojným připomenutím obětí z řad psychiatrických pacientů z území dnešní České republiky, které byly po skončení druhé světové války téměř zcela zapomenuty (sic!!!).

Realizace

15. prosince 2025 – pietní akt v památníku Pirna–Sonnenstein.

- 2026–2029 – a) zřízení Ústředního pietního místa pro oběti nacistického programu eutanázie „akce T4“ a „akce 14f13“ z území dnešní České republiky v saské Pirně-Sonnensteinu) ve spolupráci s vedením saských památníků a s příslušnými subjekty v České republice.
b) instalování pamětních desek v psychiatrických ústavech v Dobřanech, Opavě a ve Šternberku
c) ošetření pietní připomínky na oběti nacistického programu eutanázie „akce T4“ a „akce 14f13“ z území dnešní České republiky v rakouském památníku Hartheim.
d) zpracování a připomenutí německých (bývalých německých státních příslušníků) obětí nacistické „eutanázie“, kteří za druhé světové války prošli českým územím

Organizátoři

Kosmonoský kruh – neformální iniciativa pozůstalých, lékařů a historiků v úzké spolupráci s vedením památníků Pirna-Sonnenstein a za spolupráce dalších státních a nestátních institucí z české, saské (německé) a rakouské strany.

Odkazy:

Publikace:

Nehodné žití. Nacistická „eutanázie“ v říšské župě Sudety a protektorátu Čechy a Morava, 1939–1945/*Lebensunwert: die nationalsozialistische "Euthanasie" im Reichsgau Sudetenland und Protektorat Böhmen und Mähren 1939-1945. Katalog.* Alkoven, Verein Schloss Hartheim, 2009 – putovní výstava (<https://www.stsg.de/cms/stsg/veranstaltungen/ausstellungseroeffnung-lebensunwert-die-nationalsozialistische-euthanasie-im>).

M. Šimůnek-D. Schulze: *Die nationalsozialistische „Euthanasie“ im Reichsgau Sudetenland und Protektorat Böhmen und Mähren 1939-1945/Nacistická „eutanázie“ v říšské župě Sudety a protektorátu Čechy a Morava 1939-1945.* Červený Kostelec 2008 (<https://www.usd.cas.cz/publikace/die-nationalsozialistische-euthanasie-im-reichsgau-sudetenland-und-protektorat-bohmen-und-mahren-1939-1945-prace-z-dejin-vedy/?l=en>).

Boris Böhm-Michal V. Šimůnek (eds.): *Verlegt – Verstorben – Verschwiegen. Tschechische und deutsche Psychatriepatienten in Böhmen als vergessene Opfer der NS-„Euthanasie“.* Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2016 (<https://www.usd.cas.cz/publikace/verlegt-verstorben-verschwiegen-tschechische-und-deutsche-psychatriepatienten-in-bohmen-als-vergessene-opfer-der-ns-euthanasie-prace-z-dejin-vedy/>).

Michal V. Šimůnek – M. Novák: *Orbity smrti. Nacistická „eutanázie“ a masové umírání psychiatrických pacientů v českých zemích, 1939-1945*. Praha 2023 (<https://www.academia.cz/orbity-smrti-nacisticka-eutanazie-a-masove-umirani-psychiatrickych-pacientu-v-ceskych-zemich-193--simunek-michal--academia--2023>).

Remé Milfait (ed.): *Nacistický program "eutanázie". Život nehodný existence versus nedotknutelná lidská důstojnost / NS- "Euthanasie". Lebensunwertes Leben versus unantastbare Menschenwürde*. Nakladatelství Českého lesa, Domažlice 2020 (viz https://www.kosmas.cz/knihy/275238/nacisticky-program-eutanazie-ns-euthanasie/?srsltid=AfmBOooOeSenctvZ_b3YXonxRvj-WalAE-n_ZK6YJ6gHWEHc3hLQUfd)

Pavel Zeman: *Tam byl ten krejčí z Čech. Nacistický program „eutanázie“ a Němci z Českého Krumlova*. In: *Paměť a dějiny*, 2013, č. 2, s. 16–23 (dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/publikace/pamet-a-dejiny-12013/>).

Pavel Zeman: *Kancelář vůdce NSDAP a akce „T4“*. In: *Paměť a dějiny*, 2015, č. 2, s. 56–66 (dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/publikace/pamet-a-dejiny-22015/>).

Pavel Zeman: *Slib mlčenlivosti o zabíjení. Čeští Němci ve službách Obecně prospěšné nadace pro ústavní péči. Zpráva z výzkumu*. In: *Paměť a dějiny*, 2016, č. 2, s. 43–53 (dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/publikace/pamet-a-dejiny-22016/>).

Další odkazy:

Památník Pirna–Sonnenstein - <https://www.stg.de/cms/pirna/starseite>

Památník zámek Hartheim (Horní Rakousy) - <https://www.schloss-hartheim.at>

Robert Klein - [https://cs.wikipedia.org/wiki/Robert_Klein_\(politik\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Robert_Klein_(politik))

Pamětní deska Robert Klein, Pirna-Sonnenstein - <https://www.stsg.de/cms/pirna/aktuelles/robert-klein-erhaelt-gedenktafel-der-gedenkstaette-pirna-sonnenstein>

Kontaktní osoby:

PhDr. Pavel Zeman, Ph.D., email: pzeman01@gmail.com, tel.: 774079409

Mgr. Michal v. Šimůnek, Ph.D., Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, email: simunekm@centrum.cz, tel.: 723 646 613

MUDr. Milan Novák, email: neurolog@centrum.cz

Dr. Boris Böhm – vedoucí Památníku Pirna-Sonnenstein, email: boris.boehm@stsg.de, tel.: 0049 3501 710962